

Süyünbek Kızı, Elnura ve Kerime Üstünova (2018). “Kırgız Türkçesinden Türkiye Türkçesine Deyim Aktarmadaki Bazı Sorunlar Üzerine -‘Manas Destanı’ Romanı Örneğiyle-”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 35, s. 707-722.

DOI: 10.21550/sosbilder.413479

KIRGIZ TÜRKÇESİNDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE DEYİM AKTARMADAKİ BAZI SORUNLAR ÜZERİNE -“MANAS DESTANI” ROMANI ÖRNEĞİYLE-

Elnura SÜYÜNBEK KIZI*
Kerime ÜSTÜNOVA**

Gönderim Tarihi: Nisan 2018

Kabul Tarihi: Mayıs 2018

ÖZET

SSCB'nin dağılmasıyla Türk Dilleri arasında hızlanan dil ve edebiyat çalışmaları Türklük bilimi için önemli konuların ortaya atılıp tartışılmasına yol açmıştır. Bugüne kadar gerek eş zamanlı gerek art zamanlı pek çok araştırma yapılmıştır. Bunların bir kısmı da edebi eserlerin bir yazı dilinden ikinci bir yazı diline aktarımına yöneliktir. Türk Dilleri arasında gerçekleştirilen metin aktarımıyla bir yandan çeviri sorunlarına dikkat çekilirken bir yandan da genel dil özellikleriyle söz varlığını içeren konular, karşılaştırmalı yöntemlerle incelenmektedir. Söz varlığına yönelik çalışmalar içinde deyim aktarımı, özel bir konuma sahiptir. Özellikle lisansüstü çalışmalarda güncelliğini yitirmediği gözlenmektedir. Konuyla ilgili çalışmalar olmakla birlikte her yazı dili için yeterince çalışıldığı söylenemez. Bu çalışmada, Kırgız Türkçesinden Türkiye Türkçesine çevrilen bir romandan hareketle deyim aktarmadaki sorunlar üzerinde durulmuştur. Romandaki deyimler eşleştirilerek deyim aktarmadaki ortak kullanımlar, farklı kullanımlar saptanmış; ortaya çıkan sorunların gerekçeleri belirlenmeye çalışılmıştır.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, elnura.suyunbekkyzy@mail.ru

** Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ustunovak@uludag.edu.tr

Anahtar Kelimeler: *Kırgız Türkçesi, Türkiye Türkçesi, deyim, aktarma*

About Some Problems on “Idiom Transfer from Turkish Spoken” In Kyrgyzstan to Turkish Spoken in Turkey with an Example of the “Epic of Manas” Novel

ABSTRACT

Language and literature studies accelerated between the Turkish dialects with the dissolution of the USSR lead to discussion of important matters for the Study of Turkishness. Up to this date, there are many simultaneous and concurrent researches to have done. Some of them are about transferring literary works from one dialect to another. By text transfers between the dialects, both the translation problems are pointed out and general language features and vocabulary are examined with comparative methods. Among studies on vocabulary, idiom transfer has a vital importance. It is observed that it is topical especially in postgraduate studies. Although there are some studies about this matter, it cannot be said that enough studies have been done for each dialect. In this study, examining a novel translated from Turkish spoken in Kyrgyzstan to Turkish spoken in Turkey the problems in idiom transfer has been pointed out. The common and different utterances in idiom transfer were identified by matching the phrases in the novel; attempts were made to determine the reasons for the emerging problems.

Key words: *Turkish spoken in Kyrgyzstan, Turkish spoken in Turkey, idiom, transfer*

Tarih boyu çok büyük coğrafyalara yerleşen Türk halklarının yarattığı yazı dilleri arasında ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi, sözcük bilgisi bakımından ortak yanlar olduğu gibi yapı ortak kalmak koşuluyla sese, biçime dayanan farklılıkların bulunduğu; kimi yazı dillerinin birbirine yakınlık gösterdiği, kiminin bazılarında daha uzak kaldığı bilinir. 1990’da Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlıklarını tüm dünyaya duyuran Türk Devletleri arasında gerçekleştirilen ticaret, kültür, bilim vb. birçok işbirliği, her geçen gün artarak bugünlere gelinmiştir. Türk Devletleri arasındaki ilişkilerin istenen düzeye gelemeyişi, özellikle iletişim alanında halkların birbirini anlama düzeyinde kendini gösterir. Bilim ve kültür alanlarındaki ilişkilerin yetersizliği, Ayşe İlker’in “*Bugün lehçeler arasındaki ayrılıklardan dolayı Türk dilini konuşan insanlar, birbirlerinin bir çırpıda anlamaktan,*

okuduklarını hızlı ve seri bir biçimde düşünmekten yoksundurlar.” sözlerinde varlık bulur. (1996: 553). Bunun gerekçelerinden birinin de söz varlığındaki örtüşmemeler olduğuna dikkat çekilir. Mustafa Uğurlu, konuyu “*Türk lehçelerinin kendilerine mahsus kelime hazineleri vardır. Ancak bu kelimelerin önemli bir bölümü, temel lehçe düzeyinde; bundan daha az bölümü de “Genel Türkçe” düzeyinde birbiriyle örtüşür.*” sözleriyle özetler (2004: 20).

Bazı Türk dilleri arasında farklılıkların bulunduğu, buna bağlı olarak edebi eserleri anlayamamak gibi bir sorunla karşılaşıldığı göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla sorunları hızlı bir biçimde çözmek için bazı araştırmacılar (Usta 2008, 669) tarafından “lehçeden lehçeye aktarma” adıyla yeni bir çalışma alanı ortaya atılır; her ulusun tanıtıcı yüzü olan edebi ürünleri “dil içi çeviri” de denebilecek yöntemle bir dilden diğerine aktarmak amaçlanır ve bu doğrultuda çalışmalar gerçekleştirilir. Aslında Türk dilleri arasında edebi metin aktarımı sonucunda, epey yol kat edilir; sorunlar saptanır. Mustafa Uğurlu, bu sorunlardan birinin yalancı eşdeğerlikler olduğunu bildirir: “*Türkçe içi aktarma hatalarının önemli bir kısmı, “yalancı eşdeğerlikten” kaynaklanmaktadır.*” (2011: 1877). Lola Amanova, üslup özelliklerini koruma çabasının hatalara yol açacağını belirtir: “*Eserlerin karşılıklı olarak Türk lehçeleri arasında aktarılmasında karşımıza çıkan problemlerden bir diğeri eserlerin üslup özellikleri ve anlatım zenginliklerinin korunması meselesidir.*” (2014: 167). Bir başka sıkıntı, Türk Dilleri arasındaki aktarma sorunları üzerindeki çalışmaların çoğunun sözcük düzeyinde kaldığı ve özellikle eşdeğerlik sorunu etrafında odaklandığıdır¹. Oysa deyim, atasözü gibi kalıp yapılar, mecazlı anlatımlar dil içi çeviride sıkıntı yaratacak dil birimleri olarak gözükmektedir. Aktarmada deyimlerin çevirmen için zorluklar yarattığı açıktır. Ayrıca eşdeğerlik sorunu² deyimler için de

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Alkan 2012: 671-688; Direkci ve Gülmez 2012: 133-154; Kara 2009: 1056-1082; Uğurlu 2007: 1863-1870; Uğurlu 2002: 389-401; Uğurlu 2011: 1877-1890; Yüksel 2015: 91-95; Berdak 2007: 2083-2088; Zal, 2009: 431-455.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz 2016: 208-248; Aktaş 2015: 1-16; Amanova 2014: 167-177; Tarakov 2014: 61-69.

geçerlidir; hatta yalancı eş değeriğin sık rastlanma derecesi de deyimlerde oldukça yüksektir.

Bir dilden ikinci bir dile metin aktarmada çevirmenin başarılı olması için hem kaynak hem de erek dili iyi derecede bilmesi, bunun dışında iki dilin ait oldukları kültürler hakkında da bilgi sahibi olması gerekir. Çevirmenin kültür konusundaki eksikliği, bazı mecaz anlamlar taşıyan sözcükler veya söz öbekleri ortaya çıkınca kendini gösterir. Ait olduğu dilin kültür renklerini taşıdığı için ve imgesellik başta olmakla birçok özelliğiyle başka sözcük türlerinden farklılıklar gösterdiği için deyimlerin bir dilden ikinci dile çevrilmesi zordur.

Dünya dillerine bakınca deyim konusu üzerinde hem kuramlar açısından hem de denemeler açısından birçok çalışma bulunduğu görülür. Ayrıca deyimlerin her dilin kendi içinde araştırıldığı hem de çevirideki sorunlar açısından üzerinde durulduğu bir konu oluşu dikkat çeker. Deyimleri çevirme konusunda bazı yöntemler geliştirilmiş, öneriler belirlenmiştir.

Taalay Abdiyev, “Kotormotaanuu İlimine Kirişüü” adlı çalışmasında (2008: 49) deyimleri çeviride şu yöntemleri belirlemektedir:

1. *Ekvivalentlik ikma* (eşdeğerli yöntem): Burada özgün dildeki deyim, çeviri dilindeki anlam ve yapısı ile aynı olan deyimle karşılanır.
 - 1.1 Birbirini hem anlam hem de yapı bakımından tam karşılayan deyimler *tam eşdeğerli* olur.
 - 1.2 Yapısı veya oluştuğu sözcükler açısından az farklılık gösteren deyimlerle karşılanması *yarı eşdeğerli* olur.
2. *Almaştırıuu ikması* (değiştirme yöntemi): Burada özgün dildeki deyim, anlam açısından aynı fakat yapısı ve oluştuğu sözcüklerinin tamamen farklı olduğu deyimle karşılanır.
3. *Sıpattoo ikması* (tasviri yöntem): Özgün dildeki deyim, çeviri dilinde olmadığı için anlamı tasvir yoluyla açıklanır ve anlatılır.
4. *Aralaş kotoruu ikması* (karışık çevirme yöntemi): Burada özgün dildeki deyim, üstteki yöntemlerin birleştirilmesiyle çevrilir.

Çevirideki genel sorunlar üzerinde durmakla birlikte kalıplaşmış ifadeler, özellikle deyim ve atasözlerini çevirmede izlenen bazı yöntemler üzerinde duruşuyla dikkat çeken Abdelghafour Mohammed'in çalışmasından da (2017: 33) söz edilebilir. Çalışmada şu stratejiler verilmektedir:

1. *Benzer anlam ve benzer biçimle çeviri*: Bu yöntemde, kaynak metindeki ifade için hedef dilde hem yapı hem anlam açısından aynı olan karşılık kullanılır. Ancak yazar, bu yöntemin diller arasındaki kültür farklılığı dolayısıyla her zaman kullanılabilecek bir yöntem olmadığını belirtir.
2. *Benzer anlam ve farklı biçimle çeviri*: Burada kaynak metindeki bir ifade karşılığında erek dilde aynı anlamda fakat yapı ve oluştuğu sözcük öğeleri farklı olan karşılama kullanılır.
3. *Ekleme yoluyla çeviri*: Kaynak metinde bulunmayan bazı kısımlar aktarım sırasında eklenir. Kaynak metinde derin yapıda veya örtük yapıda bırakılan bazı ifadeler çeviride yüzey yapıya çıkarılır.
4. *Çıkarma yoluyla çeviri*: Kaynak metindeki bazı ifadeler çeviri dilinde hiçbir şekilde karşılığı bulunmayan veya çeviri dilinin metinsel geleneklerine uymadığı durumlarda metinden çıkarma yoluna başvurulur. Yazar, bu yöntem çok nadir başvurulduğunu ve siyasal, dinsel, kültürel sebeplerle yapılan sansürün bu yöntemin var olmasına neden olduğunu bildirmektedir. Kaynak dildeki bazı ifadelerin, çeviri sırasında bağlamdaki aynı anlamı veren başka sözcüklerle ifade edilmeleri nedeniyle metinden çıkarıldığı, değerlendirmeye aldığımız eserde de görülmektedir.
5. *Eksilti yoluyla çeviri*: Burada kaynak metinde yüzey yapıdaki ifade, çeviride eksik verilir.
6. *Açıklama yoluyla çeviri*: Kaynak metindeki bazı ifadelerde kültürel özellikler baskın olduğundan çeviri diline aktarmak zordur. Onun karşılığı hedef dilde bulunmuyorsa sıkıntılı bir durum oluşur ve burada çevirmen açıklama yoluna başvurur.

Jazira Alibekova, 1966'da yayımlanan *Qazak Tilinin Stilistikası* kitabından hareketle deyimleri çevirmenin üç yolunu gösterir:

1. *Deyimler çevrilirken onun genel anlamı verilir.*
2. *Deyimleri çevirirken hedef dildeki tam karşılığını verilir (Tam karşılıklı çevrilen deyimler).*
3. *Deyimler kelime kelimesine çevrilir (Bire bir çevrilen deyimler) (2012: 43)*

Deyim konusunda hacimli çalışmaları bulunan Ömer Asım Aksoy, kitabında deyimlerin bir dilden başka dile çeviri yöntemlerine değinirse de bu konuyla ilgili görüş bildirmektedir. Yazara göre, deyimler başka dillere çevrilebilip çevrilememe bakımından üçe ayrılır:

1. *Özel biçimleri dolayısıyla sözcük sözcüğe başka dillere çevrilemeyenler ya da sözcüğü sözcüğüne çevrildiği halde Türkçe kavram belirtmeyenler.*
2. *Dilimizde gerçek anlamları dışında kullanıldığından başka dillere de aynı sözcüklerle ve değişmeceli (mecazlı) durumlarıyla çevrilebilenler.*
3. *Dilimizde gerçek anlamlarıyla kullanıldığından, başka dile, sözcüğü sözcüğüne çevrilebilenler. (1995: 519)*

Komissarov Vilen Naumoviç, Dmitriyeva Lidiya Filippovna, Smirnova Neonila Fedorovna, Martinkeviç Ekaterina Alekseevna ve Kuntseviç Svetlana Evgen'evna gibi dilcilerin çeviri konusundaki çalışmalarını inceleyen Sofia Kuçkina (2016: 184) deyimleri çeviride şu yöntemlerin izlenebileceğini dile getirmektedir:

1. *Metod frazeologičeskogo ekvivalenta* (deyim eş değeri yöntemi): Bu yöntemle, deyim özelliklerinin hepsi olduğu gibi çevrilir. Başka söyleyişle hedef dilde aynı yapıda ve aynı anlam taşıyan deyimle karşılanır. Böyle karşılamada kaynak dildeki deyim vermek istediği anlam ve cümleye kattığı renk çeviri metinde de aynı derecede olur. Fakat yazar, bu tür karşılıkların diller arasında çok az olduğunu, olsa bile uluslararası deyim olup kaynak ve çeviri dile üçüncü bir dilden geçebileceğini belirtmektedir. Bunun dışında Komissarov Vilen Naumoviç'e dayanarak (Komissarov 2001: 11) üçüncü dilden alınan deyimlerin iki dile aynı anlamda geçmeyip anlam kaymasına

uğrayabileceğini dile getirmektedir. Bu durum, yapısı aynı olan fakat ifade ettiği anlamları farklı olan “yalancı dost” denebilecek yapılarda, çevirmenin daha dikkatli olmasını gerektirir.

2. *Metod frazeologičeskogo analoga* (deyim analoğu yöntemi): Bu yöntem kaynak metindeki deyimın çeviri dilde bulunmadığı durumlarda kullanılır. Kaynak metindeki deyim yerine çeviri dilindeki aynı anlam taşıyan fakat yapısı farklı deyim kullanılır. Fakat yazar, bu yöntemi kullanmada şu durumlara özellikle dikkat edilmesi gerektiğini belirtir: Kaynak metindeki deyimın çağrışsal anlamının korunması zorunludur. Ayrıca bazı analog deyimlerin birbirine biçim açısından tam eşdeğerli olamayacağına ve kültürel renklerin ağır bastıkları deyimlerin çeviri dilinde kaybolabileceğine dikkat edilmesi gerekmektedir.
3. *Doslovnyy perevod (Kalkirovaniye)* [sözcük sözcüğe çeviri (Başka dilden alınan tabiri ana dilinde kullanmak)]: Bu yöntemde kaynak metindeki deyim, birebir çevrilir. Yazar, bu yöntemin kaynak metindeki deyimın çeviride de aynı derecede anlam ifade etme özelliğini koruyabilecekse kullanılabilceğini belirtir. Sözcük sözcüğe çevrilmiş bir deyimın, çeviri metinde yapmacık yaratmaması ve çeviri dilinin mantığına aykırı düşmemesi gerekir.
4. *Opisatelnyy perevod frazeologizmov* (deyimleri tasvirî çeviri): Bazı deyimlerin çeviri diline eşdeğeri, analoğu bulunmaz. Sözcük sözcüğe çevirmek de mümkün değildir. Böyle deyimler çevrilirken tasvir yoluyla çeviri yöntemi kullanılır.

Çeviri biliminde karşılaşılan sorunlar ve deyimlerin çeviri yöntemleri hakkında pek çok çalışma bulunmaktadır. Dolayısıyla deyim çeviri yöntemleri, çalışmaya alınanlarla sınırlı değildir. Ancak yukarıda sözü edilen yöntemler, kendi aralarında karşılaştırıldığında dile getirilenlerin pek farklı olmadığı sonucuna varılır. Taalay Abdiyev’in *ekvivalentlik ikma* (eşdeğerli yöntem) olarak adlandırdığı yöntem; Abdelghafour Mohammed’de *benzer anlam ve benzer biçimle çeviri*, Sofia Kuçkina’da *metod frazeologičeskogo ekvivalenta* (deyim eşdeğerliliği yöntemi), Jazira Alibekova’da *tam karşılıklı çevrilen deyimler* olarak adlandırılmaktadır. *Almaştırıuu ikması* (değiştirme yöntemi) Abdelghafour Mohammed’de *benzer anlam ve farklı biçimle çeviri*,

Sofia Kuçkina'da *metod frazeologičeskogo analoga* (deyim analoğu yöntemi), *sıpatoo ikması* (tasviri yöntemi) Abdelghafour Mohammed'de *açıklama yoluyla çeviri*, Sofia Kuçkina'da *opisatelny perevod frazeologizmov* (deyimleri tasvirî çeviri) olarak geçmektedir. Taalay Abdiyev'de geçen *aralaş kotoruu* ikması (karışık çevirme yöntemi) diğer ikisinde bulunmamaktadır. Abdelghafour Mohammed'de üstte geçenler dışında diğer iki yazarda bulunmayan *ekleme, çıkarma, eksilti yoluyla çeviri* yöntemleri bulunmaktadır. Sofia Kuçkina'da *doslovny perevod (kalkirovaniye)* (kelime kelimesine çeviri (başka dilden alınan tabiri ana dilinde kullanmak)) yöntemi Jazira Alibekov'da *bire bir çevrilen deyimler* yöntemi olarak geçmektedir. Ömer Asım Aksoy, deyimleri başka dillere çevrilmesine göre sınıflandırdığından diğer araştırmacıların yöntemleriyle doğrudan karşılaştırmak doğru olmayabilir. Ancak Aksoy'un ilk sırada gösterdiği deyim türü, Sofia Kuçkina'daki *doslovny perevod (kalkirovaniye)* (sözcük sözcüğe çeviri (başka dilden alınan tabiri ana dilinde kullanmak) yöntemi ve Jazira Alibekova'daki *bire bir çevrilen deyimler* içeriğiyle benzerlik göstermektedir.

Deyimleri bir dilden ikinci dile çevirirken çevirmenler farklı yollar izleyebilirler. Fakat kullanılan yöntemler, her zaman aynı sonucu vermezler. Bazı yöntemler bir deyimın çevirisinde işe yararken başka bir deyimın çevirisinde yetersiz kalabilir. Kimi durumlarda aynı yöntem kullanıldığı halde ortaya birtakım yanlışlıklar çıkabilmektedir. Bu çalışmada, Keneş Cusupov'un nesir biçiminde yazdığı "Manas" romanı ile Fikret Türkmen ve Alimcan İnyet'in Türkiye Türkçesine aktardığı "Manas Destanı" romanı Kırgız Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki deyim aktarımı bakımından karşılaştırılacak; uygulanan yöntemler ve belirlenen sorunlar üzerinde durulacaktır.

1. Bazı deyimler, kaynak dilden aktarılırken deyimini oluşturan sözcükler, hedef dilde de aynı anlamda kullanıldığından birebir çevrilebilir.

Bu yola çeviri yapıldığında hedef dilde de kaynak metindeki deyimın sözcük sözcüğe aktarımı ortaya çıkar. Fakat deyim, tam eş değerli değilse hedef dildeki aktarım, kaynak metindeki deyimın anlamını tam yansıtmamış olur ya da sözcüklerin tek tek anlamları öne çıkar.

1. Örnek

küybögön ceri kül bol- (gücenmek, onuruna yedirememek) // **yanmadık yeri kalma-**

“*Bay Cakıp beycaý katinga teñelbey, mazagına küybögön ceri kül bolup...*” (Cusupov 1995: 11) cümlesinde “gücenmek, onuruna yedirememek” (Osmonova 2001: 335) anlamlarına gelen “küybögön ceri kül bol-” deyimini bulunmaktadır. Kaynak metindeki söz konusu deyim, birebir sözcük sözcüğe çevrilir: “*Cakıp Bay terbiyesiz kadınla muhatap olmadı ama bu alayla da yanmadık yeri kalmadı.*” (Türkmen ve İneyet 2017: 16). Fakat hedef dilde aynı yapıda deyim olmadığından deyim anlamı çeviride örtük kalır, ne dediği tam olarak anlaşmaz. Başka söyleyişle kaynak metindeki deyim cümleye kattığı anlam, çeviride eksik kalır.

2. Örnek

kol kuuşur- (baş eğmek, teslim olma) // **ellerini kavuşturma-**

“*Oşondo tööçügö kızmat kılğan sarttar bolgon sın kol kuuşurup turup aytıp berişti.*” (Cusupov 1995: 29) cümlesi, “*Deveciye hizmet eden Şartlar ellerini kavuşturmaya sırlarını söylediler.*” (Türkmen ve İneyet 2017: 50) biçiminde aktarılmıştır. Kaynak metindeki “kol kuuşur-” deyimini, “baş eğmek, teslim olmak” (Osmonova 2001: 272) anlamlarına gelir. Çeviride ise “ellerini kavuşturmak” deyimini karşılır. Ne var ki “kol kavuşturma-“ ile “ellerini kavuşturma-“ deyimleri, eylemin ortak kullanılmasıyla benzerlik gösterse de anlamca ortak yanları yoktur. Hedef dilde aynı yapı ve anlamda deyim bulunmayışı, dolayısıyla çeviride kullanılan sözcüklerin deyim anlamını yansıtamaması, iletişimin sağlıklı kurulmasına engel oluşturmakta, edebi metnin doğru okunmasına engel olmaktadır. Oysa çevirmen, “baş eğmek” deyimini kullansaydı, sorun çözümlenmiş olacaktı.

3. Örnek

bel bayla- (kendi kendine moral vermek, gayret etmek) // **belini bağla-**

“... *kara başım kancıgada dep bel baylap colgo attandı.*” (Cusupov 1995: 30) cümlesi çeviride “... *karabaşım eğerin terkisindedir diye belini bağlayıp yola koyuldu.*” (Türkmen ve İneyet 2017: 53) olarak aktarılmıştır. Kaynak metinde “kendi kendine moral vermek, gayret etmek” (Osmonova

2001: 247) anlamındaki “bel bayla-” deyimini, erek metine “bel bağla-” deyimleriyle aktarılır ki söz konusu iki deyim arasında yakından uzaktan bir anlamsal bağ kurulamaz. Aktarmada deyim, sözcük sözcüğe çevrildiği için sözcükler temel anlamlarıyla cümle içindeki genel anlama katılmaktadır. Kaynak metindeki deyim anlamı, okuyucu tarafından algılanmadığı gibi bir de yola çıkmakta olan birinin yaptığı bir hareket olarak anlaşılacaktır.

4. Örnek

say söögü sızda- (azap, keder veya üzüntüden dolayı çok dertli, ıstırap çekmek, içi kan ağlamak) // **kemikleri sızla-** (ölü huzursuz, rahatsız olmak)

“*Manas cetelegen atın koyo berip Bakaydın aldına kelip, çaşıbagan kayran er közünö çaş alıp, başın agasının iynine koyup, say söögü sızdap, munkanıp ciberdi.*” (Cusupov 1995: 51) cümlesi, çeviride “*Hiç ağlamayan zavallı yiğit, gözleri yaşla dolarak başını ağabeyinin omzuna koyup kemikleri sızlayarak acı acı ağladı.*” (Türkmen ve İneyet 2017: 89) biçimindedir. Kaynak metinde “say söögü sızda-” deyimini geçmektedir. Deyim, “azap, keder veya üzüntüden dolayı çok dertli, ızdırap içinde olmak, içi kan ağlamak” (Osmonova 2001: 412) anlamındadır. Aktarma metinde bu deyim yerine “kemikleri sızlamak” deyimini kullanılır. Sözcük sözcüğe birebir çeviri yönteminden yararlanıldığı bellidir. Deyim, deyimle karşılanmıştır Türkiye Türkçesinde “ölü huzursuz, rahatsız olmak” (TDK, ADS) anlamlarına gelen “kemikleri sızlamak” deyimini, kaynak dildeki deyim anlamını vermemektedir. Bu sebeple burada kaynak metindeki deyim anlamı kaybolup hedef dildeki deyim anlamı öne çıkabilir ki bu da yanlış anlamaya yol açacaktır.

5. Örnek

at boroyun sızdır- (atla uzun bir yolculuğa çıkmak, hiçbir yeri bırakmadan her yeri dolaşmak) // **at boroyun kaz-**

“*...baatırdı tüşündö körüp, şerge çoro bolom dep nazar kılıp, at boroyun sızdırıp, kulak ugup köz körgön cerdi kızıdırıp, akırı Bakay erenge coluguptur.*” (Cusupov 1995: 41) cümlesi aktarma metinde “*Bahadırı rüyasında görüp aslana arkadaş olacağım diyerek at boroyun kazarak, kulağı duyduğu, gözü gördüğü yerleri aralayıp sonunda Bakay’a rastlanmıştı.*” (Türkmen ve İneyet 2017: 73) biçimindedir. Kaynak metinde “at boroyun

sıdır” deyimi geçmektedir. Deyim, “atla uzun bir yolculuğa çıkmak, hiçbir yeri bırakmadan her yeri dolaşmak” (Osmonova 2001: 55) anlamına gelmektedir. Hedef dile ise görüldüğü gibi bu deyim sözcük sözcüğe aktarılmıştır. Fakat Türkiye Türkçesinde “boroy” kelimesi bir anlam taşımadığından “at boroyun kazarak” yapısının ne anlama geldiği anlaşılamayacaktır. Üstelik verilen karşılık, kaynak metindeki deyim anlamını yansıtmadığından okuyucuya bir anlam ifade edemeyecektir.

6. Örnek

aç arbak (dermansız, çok halsiz, çok zayıf, sadece cismi kalmış, cılız) // **hayalet benzeyen**

“*At deyin dese, at emes, kişi deyin dese, kişi emes, aç arbak kuu süüldör, bir ilkiğen canıbar ordonu Karay kelattı.*” (Cusupov 1995: 165) cümlesi çeviride “*At dese at değil, insan dese insan değil, hayalet benzeyen bir hayvan karargâha doğru geliyordu.*” (Türkmen ve İnyet 2017: 299) olarak verilmiştir. Kaynak metinde “aç arbak” deyimi geçmektedir. “Dermansız, çok halsiz, çok zayıf, sadece cismi kalmış, cılız” (Osmonova 2001: 59) anlamına gelen bu deyim, hedef dile “hayalet benzeyen” olarak çevrilmiştir. Fakat erek dilde çok zayıf (olmak) (TDK, ADS) anlamına gelen “bir deri bir kemik (kalmak)” deyimi bulunmaktadır. Başka söyleyişle kaynak metindeki deyim, hedef dilde de aynı anlama gelen deyim ile karşılanabilirdi.

2. Hedef dilde deyimi anlam açısından karşılayan eş değeri bulunduğu halde çevirmenin, deyim anlamını karşılayan sözcük / söz öbeklerini yeğlediği görülür.

1. Örnek

töbösü kökkö cet- (çok sevinmek, çok mutlu olmak, çok razı olmak) // **çok sevin-**

“...*kırgızdar töbösü kökkö cete süyünüp atıttı.*” (Cusupov 1995: 15) cümlesi, çeviride “...*Kırgızlar çok sevindiler.*” (Türkmen ve İnyet 2017: 24) olarak aktarılmıştır. Kaynak metindeki cümlede “çok sevinmek, çok mutlu olmak, çok razı olmak” (Osmonova 2001: 450) anlamlarını yüklenen “töbösü kökkö cet-” deyimi için Türkiye Türkçesinde bununla tam eşdeğerli deyimler olmasına karşın sözcükler kullanılmıştır. Oysa “başı göğşe ermek (değmek)”,

“ayakları yere değmemek”, “bayram etmek” vb. deyimlerle aynı anlam sağlanabilirdi.

2. Örnek

şaabayı suu- (şevki kırılmak, gönlü soğumak, kırılmak) // **üzüntülü halde**

“... *şaabayı suup kazanakka kayttı.*” (Cusupov 1995: 33) cümlesi, çeviride “...*üzüntülü halde yerine döndü.*” (Türkmen ve İneyet 2017: 58) cümlesiyle karşılanır. Kaynak metinde “şevki kırılmak, gönlü soğumak; ilgisi azalıp çekinmek, kırılmak” (Osmonova 2001: 490) anlamına gelen “şaabayı suu-” deyimine karşılık olarak “üzüntülü halde” söz öbeği kullanılır. Ancak bu kullanım, deyimden geçtiği cümleye kattığı anlatım güzelliğini yansıtmakta yetersiz kalır.

3. Örnek

kara kıldı kak caruu (herkese aynı derecede eşit davranan, taraf tutmayan) // **adil**

“... *kara kıldı kak carıp, kalıs çeçet.*” (Cusupov 1995: 84) cümlesi çeviride “...*adil bir şekilde çözüyordu.*” (Türkmen ve İneyet 2017: 149) olarak aktarılır. Kaynak metinde “herkese aynı derecede eşit davranan, hiç kimsenin tarafını tutmayan” (Osmonova 2001: 251) anlamına gelen “kara kıldı kak caruu” deyimini, çeviride “adil” sözcüğü ile karşılanır. Ancak Türkiye Türkçesindeki aynı anlamda, hemen hemen aynı yapıda “titiz ve ayrıntılı bir biçimde incelemek, önemle üstünde durmak” (TDK, ADS) anlamına gelen “kılı kırk yarmak” deyimini kullanılsaydı kaynak metinle erek metin arasında paralellik sağlanmış olurdu.

3. Dil içi çeviri yöntemiyle gerçekleştirilen metin aktarmada yapıları aynı, anlamları farklı olan karşılıkların yarattığı sorunlara, sözcüklerde olduğu gibi deyimlerde de sık rastlanır.

1. Örnek

başın cut- (birini öldürmek, yok etmek) // **başını yemek** (güç duruma düşmesine yol açmak)

“*Altı ayda dört cüz kalmak çerüüsününün başın cuttu.*” (Cusupov 1995: 29) cümlesi, aktarmada “*Altı ayda dört yüz Kalmuk askerinin başını yedi.*”

(Türkmen ve İneyet 2017: 50) olarak verilir. Kaynak metinde “başın cut-” deyimini aynı yapıdaki “başını yemek” deyimini ile karşılanır. Fakat biçimleri aynı olsa da bu iki deyim, anlam açısından örtüşmez. Kırgız Türkçesinde “başın cut-”, “birini (birilerini) öldürmek, yok etmek” (Osmonova 2001: 88) anlamlarına gelmektedir. Türkiye Türkçesinde ise “başını yemek” deyimini, “güç duruma düşmesine yol açmak” (TDK, ADS) anlamıyla kodlanmıştır. Dolayısıyla kaynak metindeki deyim anlamı aktarılırken anlam kaybına uğrama söz konusu olur ve “yanlış eşdeğer” olarak değerlendirilir.

2. Örnek

tübünö cet- (zor durumda bırakmak) // **başını yemek** (güç duruma düşmesine yol açmak)

“Başını yemek” deyiminin aynı metinde bir diğer örnekte yerinde kullanıldığı görülür. “*Tübümö emi cettiñ.*” (Cusupov 1995: 29) cümlesi, çeviride “*Şimdi başını yedin.*” (Türkmen ve İneyet 2017: 51) biçimindedir. Kaynak metinde “zor durumda bırakmak” anlamına gelen “tübünö cet-” deyimini, hedef dilde de aynı anlamda kullanılan “başını yemek” deyiminiyle karşılanır. Böylece her iki deyim, “eşdeğer” nitelikte değerlendirilir.

4. Kaynak metindeki deyimlerin verdiği anlam, çevirmen tarafından tasvirî yolla aktarılabilir.

1. Örnek

kan buuganday (aniden, hemen, o an) // kan çekilmiş gibi birdenbire

“...*Cakıp kan buuganday toktodu.*” (Cusupov 1995: 30) cümlesi, çeviride “... *Cakıp, kan çekilmiş gibi birden bire durdu.*” (Türkmen ve İneyet 2017: 51) biçimindedir. Burada kaynak metindeki “aniden, hemen, o an” (Osmonova 2001: 240) anlamlarına gelen “kan buuganday” deyimini, aktarmada sözcük sözcüğe birebir “kan çekilmiş gibi” yapısıyla aktarılır, ancak ardından deyim anlamıyla özdeş “birdenbire” verilir.

Sonuç

Dil içi çeviri olarak nitelendirilen Türk Dilleri arasındaki çeviride, tüm deyimlerin sağlıklı biçimde aktarımını sağlayacak yöntemlerden ya da bir sistemden söz etmek pek kolay değildir. Ne kadar yöntem ortaya konursa konsun deyimlerin kendi özelliklerini göz önünde bulundurmamak kaçınılmazdır.

Örneklerde görüldüğü üzere bir deyim aktarmada kullanılan yöntem, bir başka deyim için geçerli olmayabilir.

Deyimleri sözcük sözcüğe birebir çeviride, birtakım sıkıntılar yaşanabilir. Hedef dildeki karşılıkların kaynak metindeki deyim anlamını karşılamakta yetersiz kaldığı durumlarda deyim anlamı değil de yapıda yer alan sözcüklerin anlamları birer birer öne çıkabilir. Ayrıca hedef dildeki karşılıkların kaynak metindeki deyim anlamını yansıtmada yetersiz kalışı, deyim cümleye kattığı anlatım güzelliğinin sınırlanmasına neden olmaktadır. Kimi zaman bu yöntem uygulandığında deyim sözcük sözcüğe çevirisiyle ortaya çıkan karşılık, hedef dilde kullanımda olan ama kaynak metindeki deyimden anlam açısından farklı anlam taşıyan bir deyim olabilir. Sonunda kaynak dille hedef dilde yapısı aynı, anlamı farklı bir deyim ortaya çıkmakta ve çevirmeni –sıklıkla görüldüğü üzere- yalancı eş değer kullanma durumuna sokmuş olmaktadır. Türk Dilleri arasındaki metin aktarmada büyük bir sorun olarak değerlendirilen yalancı eşdeğerlik, hem sözcük hem deyim düzeyinde görülür. Bunda dillerin sözvarlığındaki benzerlikler etkindir.

Kaynaklar

Abdiyev, Taalay (2008). *Kotormotaanuu İlimine Kirişüü*. Bişkek.

Aktaş, Tuğba (2015). “Deyimlerde Yalancı Eş Değerlik: Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi Örneği”. *Turkish Studies*. C. 10, S. 4, s. 1-16.

Aksoy, Ömer Asım (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1. Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

_____ (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II. Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

Alibekova, Jazira (2012). “Çalığışu” Romanındaki Deyimleri Kazakçaya Aktarma Yöntemleri”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 48, s. 41-50.

Alkan, Hanife (2012). “Lehçeler Arası Aktarmalarda Yalancı Eş Değerler Sorunu (Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi-Yeni Uygur Türkçesi Fiil Örneği)”. *Turkish Studies*. C. 7, S. 4, s. 671-688.

Amanova, Lola (2014). “Türkiye Türkçesindeki Deyim ve Atasözlerin Özbek Türkçesine Aktarma Problemi”. *TSA*, S. 18. s. 167-177.

Cengiz, Mustafa (2016). “Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki Deyimlerde Görülen Yalancı Eş Değerler”. *International Journal of Humanities and Education*, C. 2, S. 4, s. 208-248.

Cusupov, Keneş (1995). *Manas*. Bişkek: Kırgızpoligrafkombinatı Yayınları.

Direkci, Bekir ve Mevlüt Gülmez (2012). “Güney Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 32, s. 133-154.

İlker, Ayşe (1999). “Lehçeden Lehçeye Aktarma Üzerine Bazı Düşünceler”. 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 678, s. 553-560.

Kara, Mehmet (2009). “Lehçeler Arası Aktarmalarda Temel Sorunlar”. *Turkish Studies*. C. 4, S. 4, s. 1056-1082.

Komissarov, Vilen, Naumoviç, (2001). *Teoriya Pervoda (Lingvistiçeskiye Aspekti)*. Moskva: Bıssaya Şkola.

Kuçkina, Sofia (2016). “Perevodçeskiy Aspekt İzüçeniya Frazelogizmov v Angliyskon i Russkon Yazıkah”. *V. Mecdunarodnaya Nauçnaya Konferensiya Molodıh Uçennih 2016*, Ural’skiy Federal’nyı Universitet, s. 181-188.

Mohammed, Abdelghafour (2017). *Necip Mahfuz’un Sersera Fevka’n-Nıl “Nıl Üstünde Gevezelik” Adlı Eserinde Arapça-Türkçe Çeviride Kalıplaşmış İfadelerin Aktarım Bakımından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Osmonova, Cüzökan-Konkobayev ve Kadıralı-Caparov, Şeralı. (2001). *Kırgız Tilinin Frazelogizmder Sözdüğü*. Bişkek: KTMU Yayınları.

Tarakov, Anuar, Sauatoviç (2014). “Frazelogizmder cane Olardın Audarılı Ereşelikleri”. *V. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi*, İstanbul Kültür Üniversitesi: TUDOK, (23-24 Haziran), İstanbul: G. M. Matbaacılık ve Tic. A. Ş. s. 61-69.

Uğurlu, Mustafa (2002). “Kırgız ve Türkiye Türkçesi Arasında Bire Bir Kelime Eş Değerliği. “Camiyla” Romanındaki Meseleler Üzerine”. *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson*, Yay: Nurettin Demir-Fikret Turan, s. 389-401.

_____ (2007). “Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği”. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II* (24-29 Eylül 2000), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 856 / II, s. 1863-1870.

_____ (2011). “Lehçe İçi Aktarmada “Yalancı Eş Değerlik”. *Icanas. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* (International Congress of Asian and North African Studies), s. 1877-1890.

_____ (2012). “Türk Lehçeleri Arasında Benzer Kelimelerin Eş Değerlik Durumu”. *Turkish Studies. C. 7, S. 2, s. 215-222.*

Usta, Çiğdem. (2008). “Lehceden Lehceye Aktarma Sorunlarına Ek: İmla ve Noktalama Hataları”. *Turkish Studies. C. 3, S. 6, s. 668-691.*

Yusuf, Keneş (2017). *Manas Destanı*. Çev. Fikret Türkmen ve Alimcan İnayet. Ankara: Bengü Yayınları.

Yusyf, Berdak (2007). “Türkçede ve Özbekçede “Yalancı Eş Değerler””. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara, TDK yayınları: 856/II, s. 2083-2088.

Yüksel, Zühâl (2015). “Türkiye Türkçesi ile Kırım Türkçesi Arasında Yalancı Eş Değerler”. *X. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, (Saraybosna 28 Eylül-1 Ekim 2015), Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 91-95.

Zal, Ünal (2009). “Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve “İki Ağaç” Şiir Üzerine”. *Gazi Türkiyat Dergisi, S. 5, s. 431-455.*